

Sorok olvasónaplómból

Vajda Gábor: Remény a megfélemlítettségben

Mottó : „A sokak gazságától elnyomott igazság gyakran kiderül, s az ártatlanság tiltott védelme erőre kap” (Rezik : *Theatrum Eperiense*)

Játsszunk el egy kicsit a tarszuszi zsidó bölcs, Saul mondatával, amellyel pálfordulta után, apostolként üzent a római keresztényeknek: mindent szabad, de nem minden hasznos nekem - mondotta volt Pál. Szinkronban van-e ez a mondat azzal a köznépi bölcsességgel, hogy a cipész maradjon a kaptafája mellett? Aligha. Nekem szimpatikusabb Pál ajánlása, talán jobban is illik modern korunkhoz, s ami pótolhatatlan előnye: szabadabbá tesz. Aligha kétséges, hogy a kereszténység gyors elterjedésében ennek a szó-lásnak fel nem mérhető (még nem eléggé értékelt) fontossága volt.

Amikor Pált idéztem, egy ember életműve előtt álltam meg, róla akarok szólni, s mielőtt ezt megtenném, tisztázni szeretném: van-e erkölcsi megszorítása, tiltása egy hasonló cselekvésnek: nevezetesen annak, hogy egy 1000 oldal körüli mű első 500 oldaláról szóljak, habár nem vagyok kritikus, hanem mint olvasó, aki igaz, valami belső kényszerből kifolyólag, néha publikál is. Túl aggályos talán ez a kérdés, persze, hogy nincs akadálya egyetlen irodalmi mű olvasóként való elemzésének sem, naplóba jegyzett gondolattársításának sem. Hiszen az irodalomtörténész a művét nemcsak a szakmabelinek szánja, hanem az olvasónak is (sőt). Az olvasónak, akinek e könyv forgatása a páli értelemben bizonyára hasznos, mert kusza szellemi környezetünkben nélkülözhetetlen irányítóként szolgál. Ez az olvasó jogot formál a megszólalásra még azért is, mert rálátása volt az életmű formába öntésére, amiből igaz, a legátütőbb emléke a fullasztó por szaga, amit a rég elfelejtett, sárguló újságok, könyvek forgatása vert fel. Hosszú évekig!

Szokás mondani, hogy kritikus legyen a talpán, aki egy irodalmi mű jelentőségét nem sokkal a kötet megjelenése után méltatja. Nekem szerencsém van: nem kritikus, olvasója vagyok a Vajda-műnek, - jó esetben - értelmező olvasója, aki hírt akar adni a többi olvasni szerető embernek a műről, a nagy műről, amely bizonyára rég nem látott tudományos és közéleti vi-

tákat robbant ki, amiben nem biztos, hogy sikerül majd eligazodnia az elfogulatlan, mondjam úgy, pártatlan olvasónak. Mert sajnálatos mód, pártos elválasztó vonalak szabdalják keresztül-kasul a délvidéki irodalmi életet olyannyira, hogy azt már-már (tizedrendűségi) vegetálásra ítélik. Sajnos, abban sem vagyok biztos, hogy a Vajda-monográfia rég nem látott tudományos és közéleti vitákat robbant majd ki (bár robbantana!), hiszen ha az *elhallgattatás* mint nyilvános módszer közvetlen nem is dívik már jelenünkben, az *elhallgatás*, nem kisebb eredménnyel, mint az előbbi, virágozik a pártos elválasztó vonalak mezsgyéjén. Nem is mezsgye ez, hanem berlini fal, amelynek szilárdságát bár nem a Kőműves Kelemen-i kötőanyag adja, de hozzá hasonló tartósságúvá teszi az anyaország felől egyre gyéribb számban érkező kitüntetéseknek és pénzüsszegeknek az ellenőrzéséért és birtoklásáért folyó csata, olyan hatalmi „íróműhelyek” részvételével, amelyekben a tagság csak elhalálózás után újulhat meg. Ezeket az „irodalmi műhelyeket” ideje lenne kinyitogatni, mert bezártságukkal hamarosan teljesen megsemmisítik a kínjaiban üszkösödő délvidéki irodalmi életet.

Nemigen ismerem olvasmányos irodalomtörténetet, különösen nem az a Vajda-féle, akinek a szokatlanul kemény tömörítés, mondhatnám már-már definiálás, állandósult stílusjegyévé válik. Amíg az olvasó el nem sajátítja Vajda gondolatmenetének specifikumát, sűrűn megállásra, újraolvasásra kényszerül. Jómagam, aki a vele való beszélgetésben és többé-kevésbé írsaiban is jártos vagyok, eleinte úgy éreztem magam a könyvbe beleolvasva, mint amikor egy augusztusi kellemes találkozás hatása alatt meggondolatlanul elhatároztam, rendbe hozom az ebédlő csikorgó ajtószárnyát: nekifeszültem, himbáltam előre-hátra, ki-be, s közben emeltem, ahogy apámtól láttam egykoron... Váratlanul az ajtó, tömörségének teljes súlyával, a kezemben maradt, és e súly alatt tántorogva kétségbeesetten egyensúlyoztam az ebédlőben, leverve előbb a villanykörtét, majd végül a függöny hálójában fennakadva sikerült segítségért kiabálnom. Ez a chaplini szituáció, lelki értelemben, a Vajda-könyv olvasásának az első órájában csak azt kerüli el, aki maga is szakmabeli, azaz irodalomtörténész.

Elhessegetem, de újra s újra feléled bennem egy gondolat: ekkora tudást, ismeretet, energiát és analitikus képességet talán inkább megérdemelne az egyetemes magyar irodalom egyik főága, teszem azt, az 1948 és 1953 közötti irodalmi mozgás megfigyelése. Leszem és várom, hátha meghallja az, akire az iménti mondat vonatkozik!

Talán humanista kényszerből követte el ezt az 1000 (befejeztekor akár 1500) oldalt, talán abból az elgondolásból, hogy a délvidéki eszmei-irodalmi látókörön keresztül számot kell adni a Délvidékre szorult magyarságunk társadalmi-politikai sorsáról, s gyökerei vizsgálatán keresztül rávilágíthat annak buktatóira és törvényszerűségeire. Ezzel a plasztikus képbe illesztett sorsszerűséggel sokkal hitelesebb jövőképet sikerült adni, mintha csupasz politikai irányváltás-lehetőség mozgatná tollát.

Az irodalmi berkekben ösvényt kereső olvasó (van még ilyen) manapság azt veszi észre, hogy az útmutatásra hívatott kritikusok egyre többet foglalkoznak a tudaton túlival, helyesbíték: az érthetlenség túlival. Közben fel sem merül bennük lehetőségként az érthetetlen magyarázása, valamiféle rend kialakítása a meghökkent olvasó előtt, hanem ráduplázva a boncolt szövegre, maguk is elkóborognak az érthetlenség tartományába. Így teszik olvasóidegenné a kritizált művet és önmagukat is. Vajda könyve szerencsére nem ebből a fajtából való. Ő tudatosan háromdimenziós térben kívánja elhelyezni szereplőit, s ezt a teret meg is teremti.

Eszmetörténeti eszközökkel mintegy színpadot terem, ahol szemünk előtt bukdácsolnak a színpad hősei, a vajdasági írók, akik élni igyekeznek, vagy inkább túlélni Čanadanovićnak, Rankovićnak, Majornak és más politikai hatalmasságoknak a hol kulisszák előtti, hol pedig kulisszák mögötti szigorú tekintetét. Pokoli tánc ez a vajdasági szellemi élet színpadán, amelyben a politikusok által táncba kényszerített íróknak semmi esélyük sincs egy kötetlen, szabadabb lépés megtevésére. Súlyos írórsorok sorjáznak előttünk ezen a színpadon. Azt éri a legkegyetlenebb csapás, aki valami véletlen folytán kulcsemberként, netán tehetsége felmutatásával felkerült a színre, és lelkiismereti okokból nem tudott, vagy nem akart megfelelni a hatalmi elvárásoknak. Ezek az írók belső emigrációba kényszerültek, vagy kivándoroltak, ha nem akarták a társadalmi élet peremére kerülni tengetni életüket.

Persze ennek a színpadteremtésnek ára van: olyan párhuzamokba és mélységekbe ránt magával az író bennünket – köznapi olvasókat –, ami lehet aranybánya az irodalom kritikusainak, de nehéz és szo-

katlan talaj az olyan olvasónak, aki a délvidéki írók idézett műveivel felületesebb ismeretségben van. Ára van az említett metódusnak magára az íróra nézve is, ugyanis tökéletes figyelmet és alapos jártasságot igényel a közelmúlt belpolitikai útvesztőiben. Egy téves ítélet a kommunista elit lépéséről ugyanis menthetetlen torzulással járhat az írói arcképek és művek ilyen fajtájú megrajzolásában. Gondoljunk például arra, még ma is milyen nehéz eligazodni a Tito—Ranković—Kardelj-hármas egyensúlybomlásának kérdéseiben, márpedig a tisztánlátás és a helyes megítélés akár itt, akár a tucatnyi más politikai szemléletváltásban, döntő feltétele az irodalmi visszhang következetes értelmezésének. Nem hiába kerülnek kritikusaink az irodalmi múlt illetően beállítottságát. **Aki eszmepolitikai légkörben szeretné mozgatni figuráit, attól olyan értékelő készséget követel a műfaj, aminek csak egyik, legkisebb erénye a bátorság, sokkalta fontosabb követelmény viszont a politikai rálátás tisztasága és hozzáférés az archívumok mélyén lapuló forrásokhoz.**

Mi, olvasók nem tehetünk mást, bízunk Vajda értékeléseiben, annál is inkább, mivel ismert és elismert befolyásolhatatlansága, konok, kun lekenyerezhetlensége. Mindezt nemcsak eddigi írásai igazolják, hanem szigorú ítéletei is a kiszolgáló irodalomtörténettel szemben, ami miatt – mint az az önéletrajzából is kitűnik – már-már az askétikus életmód határai közé kényszerült. Mert – mint maga is mondja –, megrogzottn hisz abban, hogy „a mi üresnek, mozdulatlannak látszó életünk tartalmassá, lényegében fejlődővé formálható a benne kimutatható rendelkezések leküzdésével.”

Összességében Vajda irodalomtörténete egy súlyos mondanivalójú, jelentős könyv. Ebben a létükben megrabolt, vagy – sokszor a szó köznapi értelmében – bebörtönzött írók, költők, szellemi munkások keresik a kitörési lehetőséget – szemben a politikával, amely beleavatkozik az alapvető életfeltételekbe. Sikerülhet-e az individuumnak a politikailag (eszmetörténetileg) mindent kontrolláló állammal szemben szabadnak maradni? Tud-e kitalálni mindig valami újat, hogy lerázza magáról az államot, esetleg elterelje magáról a g o n - dolatrendőrség figyelmét? Ezekre a kérdésekre keres megnyugtató, szívet-lelket melengető választ a kötetben Vajda. Érzésem szerint erre még manapság is kevés a remény. Érti ezt írónk nemkülönben, hiszen a távolba, a csak megsejthető jövő felé mutat könyvének címében is.